

Str. 98: Ko so Hetiti okrog leta 1700 pr. n. št. prišli na svoje zgodovinsko področje in se naselili v loku, ki ga opiše reka Kizil Irmak... Po kratki kronologiji je Šamši-Adad I. vladal v času 1749—1716, v tem času je bil uničen karum Ib v Kanišu. V tekstih iz karuma II pa je že zapisanih nekaj hetitskih besed, ki kažejo na prisotnost Hetitov v osrednji Anatoliji (ištiul — »pogodba«, išpant — »noč«). Karum II sodi po kratki kronologiji v čas ca. 1830—1750. Po srednji kronologiji, ki jo uporablja avtor, sodi karum II v čas ca. 1910—1840 in karum Ib v čas višjega datiranja vladanja Šamši-Adada I. (1813—1781). V čas karuma Ib v Kanišu sodijo tudi teksti iz karuma v Alisarju, ki omenjajo kralja Anitto (gl. Kralj boja »Poročilo kralja Anitte«, str. 7). Iz tega sledi, da so lokalne hetitske države obstojale že konec 19. oz. na začetku 18. stol. Hetiti pa so pričeli prodirati v osrednjo Malo Azijo že sredi 19. stol.¹

Str. 94: Središče (asirskih kolonij) je bilo v mestu Kaniš (današnji Kültepe), kjer so odkrili arhiv z okrog tisoč ploščicami... Ploščic s teksti je bilo precej več. Okrog 2500 so jih izkopali in prodali domačini še preden je l. 1925 tu kopal Hrozný. Prišle so v razne muzeje v Evropi in Ameriki. Hrozný jih je izkopal kakih 1000. Povojna izkopavanja T. Ozgüca pa so dala še kakih 10.000 ploščic. Vseh skupaj jih je torej približno 13.500.²

Str. 110: K bibliografiji del o hetitski zgodovini in kulturi bi še dodali: K. BITTEL, Hattuša, the Capital of the Hittites. New York 1970.

H. in E. KLENGEL, Die Hethiter, Wien—München 1970.

E. AKURGAL — M. HIRMER, Die Kunst der Hethiter. München 1961.

Marko Urbanija

Ivan Puš, *Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani* (Izkopavanja v letih 1964—1965). Razprave SAZU VII/1, Ljubljana 1971.

Literatura o arheološkem najdišču z dvorišča SAZU v Ljubljani je s tem delom ponovno bistveno razširila svoj obseg, čeprav še vedno ne dokončno. Doslej smo se lahko seznanili z arheološkimi ostalinami prazgodovinskega in zgodnesrednjeveškega obdobja, ki so bile tu odkopane, prek naslednjih del: J. Korošec in F. Stare, Začasno poročilo o arheoloških izkopavanjih v Ljubljani (Arheološka poročila, Ljubljana 1950); F. Stare, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani (Dela SAZU 9, 1954) ter V. Stare, Varstvo spomenikov 8, 1960—61 (1962), 272; P. Korošec, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani (Arheološki vestnik II/2, 1951, 156 s.) ter J. Korošec, Arheološke najdbe iz dobe selitve narodov in zgodnjega srednjega veka (Zgodovina Ljubljane I, 1951, 427 s.).

Novo delo kustosa Mestnega muzeja iz Ljubljane, pod čigar vodstvom so bile opravljene tudi zadnje arheološke raziskave, obdela gradivo, izkopano v letih 1964—65, medtem ko ostale najdbe, ki so bile odkopane istočasno, a spadajo v mlajša obdobja (antika, zgodnji srednji vek) niso zaobjeta v razpravi. Prav tako čaka objave tudi množica najdb prazgodovinskega porekla, ki so ležale izven grobnih kompleksov.

Razprava obsega 99 strani teksta s krajšim povzetkom v nemškem jeziku ter rezultati antrakotomske analize oglja iz nekaterih grobov, ki jih je opravil L. Sercelj. Tekstu sledi 52 tabel risb izkopanega arheološkega gradiva, na petih tabelah so shematično prikazane nekatere najkarakterističnejše rekonstrukcije grobov, temu pa se pridružujejo še štiri tabele fotografskih posnetkov grobov v času raziskav. Dodani pa sta še dve samostojni prilogi: načrt grobišča z

¹ H. LEWY, CAH² Vol. I, Ch. XXIV, § VII-X, Cambridge 1965.

H. OTTEN, Das Hethiterreich, v: Kulturgeschichte des Alten Oriente, Izd. H. Schmökel, Stuttgart 1961, str. 332—334.

P. GARELLI, Le Proche-Orient asiatique des originales aux invasions des peuples de la mer. Paris 1969, str. 302—303.

² P. GARELLI, Les Assyriens en Cappadoce, Paris 1963, str. 21.

vrisano situacijo grobov odkopanih od leta 1948 dalje ter statistični pregled odkopanih predmetov po grobovih.

Tekst je avtor razdelil po že več ali manj ustaljenem načinu. Iz uvoda zvemo, da so bili prvi grobovi odkopani tod že leta 1948, kasneje pa so se izkopavanja nadaljevala nesistematično iz različnih vzrokov. V vsem tem času je bilo odkopanih 259 grobov, najmanj 100 pa jih je bilo uničenih. Grobišče samo je bilo precej prizadeto od kasnejših antičnih, zgodnj srednjeveških, zlasti pa novejših zemeljskih posegov. Obseg grobišča doslej še ni bil ugotovljen, vsekakor pa je treba imeti v vidu, da se po današnjem poznavanju širi tudi pod bližnje obstoječe objekte in cestno omrežje.

Jedro razprave zavzema drugo poglavje, kjer je v zaporedju opisanih 189 grobov z najznačilnejšimi elementi grobnih jam in najdenih predmetov. Sledi opis načina pokopavanja, ki je bil tu zelo enostaven. V osnovi sta se uporabljala le pokop v žari, ta je tudi najštevilnejši, oziroma pokop brez nje v prosto vkopani jami. Skoro vse jame so bile koničnih oblik, razlike se opažajo le pri oblikovanju stranskih sten, katere so bile ponekod obložene s kamni ali celo z živalskimi kostmi (npr. gr. 236). Po teh jih avtor loči v 7 različnih tipov.

Sežgane človeške kosti so običajno ležale na dnu žare, na njih pa so bili položeni pridevki, keramični izdelki pa so ponekod ležali tudi ob žari. Nekatere žare so bile pokrite s keramičnimi posodami, nekajkrat pa je za pokrov služila tudi deska, kamnita plošča ali celo koža (usnje?). Pri grobovih brez žar pa so bile sežgane kosti raztresene po dnu jame in le v enem primeru je bila jama pokrita s ploščo (gr. 111). Tudi tu je zapažen pojav, ki so ga nekateri avtorji zasledili drugod npr. na Bledu, da so bile sežgane človeške kosti včasih zelo čiste, kar kaže, da so jih pred pokopom spirali ali pa da so bile kosti in celo kovinski predmeti zaviti v kos tkanine.

V grobovih so ponekod ležale tudi nesežgane živalske kosti. Grob 236 je imel del jame, kot že rečeno, obložen z 61 terzalnimi kostmi. Čeprav je ta pojav na grobišču KŽG že poznan, vendar zadovoljivega odgovora o pomenu tega pridevka še ni mogoče posredovati.

Mesto sežiga še ni znano, vsekakor pa ga je treba pričakovati v neposredni bližini, na kar kaže pojav sloja žganine po južnem delu grobišča. Avtor je ugotovil, da so v nekaterih primerih pokojnika sežgali skupaj s predmeti vred, ali pa so jih šele naknadno dodali na sežgane kostne ostanke, ponekod so bili predmeti celo nasilno zviti ali zlomljeni. Zanimive so tudi keramične posode, ki so bile poškodovane in zalite s smolo, kar bi po mnenju avtorja kazalo na uporabo manjvrednih posod pri pokopih.

Zunanjih znakov grobov ni bilo opaziti, čeprav je treba predpostaviti, da so bili grobovi na vrhu označeni vsaj z gomilico.

V poglavju o tipologiji obravnava avtor deljeno keramično in kovinsko gradivo. Keramični izdelki zaslužijo tu prav gotovo poseben poudarek, saj se njihova prisotnost ne odraža samo v številčnosti, marveč tudi po svoji bogati oblikovni raznovrstnosti. Prevladujejo velike žare boljše izdelave, ponekod je njihova površina prevlečena s črnim premazom. Iz zadnjih raziskav izstopajo predvsem primeri sodaste, kroglaste in situlaste oblike. Prve oblike so dokaj redke in so poznane pri nas na Vačah. Okras na omenjenih žarah je zelo redek pojav.

Kroglastih žar, ki so v osnovi bikonične, je tu 23 primerov, medtem ko je najden en sam primer ek situlaste žare, ki posnema kovinske oblike in predstavlja časovno mlajši element.

Okraševanje žar je na splošno pestro in enostavno. Prevladuje rebro v različnih variantah, slede bradavice, oziroma jezičasti izrastki prav tako v različnih motivih. Zanimivejši je morda okras, ki je pogost v KŽG, v obliki vrezov, trikotnih motivov, oziroma šrafiranih trikotnikov v nizu vrezanih poševnih in navpičnih črt, kanelur itd. Žlebovi so večkrat inkrustirani z belo barvo. Prav gotovo pa je najpomembnejši primer okrasa vrezan na žari gr. 86, kjer je prikazan na obodu stiliziran živalski motiv kombiniran z antropomorf-

nimi figurami, kateremu je dodan še vzorec vrezanih pik in žlebov in ki ga lahko smatramo za izjemen likovni dosežek domače tvornosti. Podobna živalska figura pa je prikazana tudi na ročaju amfore iz groba 101. V obeh primerih lahko ugotovimo, da se je avtor izdelka verjetno zgledoval na okras, ki so ga nosili nekateri dragoceni kovinski izdelki.

Po številčnosti zavzemajo vidno mesto tudi lonci, ki so ovalnih, bikoničnih, kroglastih oblik (en primer situlastega lonca) z redkim okrasom v obliki bradavic ali vrezov, v dveh primerih je vrezan motiv trikotnika.

Od skodel, odkopanih pri zadnjih raziskavah, prevladuje skodela z uvihanim ustjem, ki služi pogosto kot pokrov na žarah in ima zelo skromen okras. Dve skodeli na nogi izražata predvsem kulturni značaj. Pri nas je taka skodela poznana iz obeh kulturnih krogov tako ruškodobovskega kot svetolucijskega. Izven našega prostora pa se je uporabljala npr. tudi v kulturi Este. Najdene so bile tudi štiri skodele z ročaji, od katerih ima ena inkrustiran okras, druga pa je okrašena z bronastimi žeblički in ima najbližje analogije zlasti na dolenskih najdiščih tega časa.

Visokih skodel-terin je bilo odkopanih 29 kosov in se uvrščajo po kakovosti med boljše kvalitete. Ornamentirane so redko, so v grobem bikoničnih oblik s klekastim, oziroma zaobljenim največjim obodom. Podobne primere sledimo na Bledu in Vačah.

Oblika vrča, ki je pogosta na najdiščih v Mariboru in Hajdini, se sedaj pojavlja le dvakrat, kakor tudi amfora, od katerih je ena okrašena z vrezanim motivom in že omenjeno živalsko figuro. Med kulturne predmete pa bi mogli prišteti en primer vrča z livkom, ki je analogen slučajni najdbi iz Novega mesta in ki ga Knez tolmači kot predmet nevsakdanje uporabe.

H keramičnim izdelkom spadajo tudi glinasta vretenca, od teh je eno okrašeno z bronastimi žeblički ter glinaste uteži, ki so v nasprotju z vretenci dokaj redke v KZG.

V nasprotju z bogastvom keramičnih izdelkov pa je kovinsko gradivo razmeroma skromnejše. Najbolj pogosta je igla (precej poškodovanih) z različno obliko glavice, za katere naj bi veljala že starejša Staretova razporeditev. Nekatero od tu najdenih oblik je moč zaslediti tudi na bližnjih lokalitetah na Bledu, Vačah, v Novem mestu in drugod. Razen dveh primerov igel, ki sta železni, so vse bronaste.

Pri prejšnjih odkopih so bile in situ odkopane le fibule očalarke. Sedaj pa so poleg tega tipa našli tudi vozlaste, lunaste, ločne in certoške sponke. Ob tem je treba poudariti skupen pojav ločnih fibul in očalark na istem grobišču.

Ločne fibule (železne in bronaste) se tu pojavljajo vedno kot dvojno pentljaste. Ta tip fibule je zastopan v območju vzhodnih Alp in Balkana, zlasti so poznane z Vač in na Bledu.

Vozlaste fibule se lahko primerjajo z vaškim tipom. Za dva primera lunastih fibul, ki sta redka primera naših grobišč, pa je treba iskati sorodnosti v primeru iz Mosta na Soči. V grobu 132 so bili najdeni tudi trije primerki certoških fibul, ki se pojavljajo pogosteje na slovenskih železnodobnih grobiščih kasnejšega časa.

Dokaj številne so tu tudi zapestnice, za katere je že F. Stare izdelal razdelitveno shemo. Pri poslednjih raziskavah je prišlo na dan več ploščatih bronastih zapestnic, masivnih polkrožno ovalnih in okroglega preseka, predvsem iz železa. Dve ploščati zapestnici se zapenjata s kavljem in sta ornamentirani z motivom ribje kosti, kar srečamo tudi na Vaškem grobišču; sicer pa nastopa okras v obliki koncentričnih krogov, polkrožnih jamic in prečno vrezanih črt z vmesnimi X znamenji.

Ta izkopavanja so dala tudi večje število ovratnic, ponekod celo več primerov v enem grobu. Vsekakor pa izstopajo ovratnice iz železa s ploščato spiralno uvitima koncema, medtem ko so ovratnice iz bronu tu redke. Nasplošno pripadajo vse ovratnice iz tega najdišča v tip ovratnic z nazaj

zavitimi zaključki, ki jih pozna slovensko območje v obdobju najstarejše železne dobe.

Od ostalega kovinskega gradiva je treba omeniti še sicer redke primere bronastih gumbov, obročke za lase in razne jagode. Prav tako bi med izjemne najdbe lahko šteli obročke, prstane in uhane ter nekaj kosov obeskov, kakor tudi nekaj železnih nožev, del polmesečne britve, ščitast bronast okov in bronasto sončno kolesce.

Kamnito gradivo zastopajo dva brusa iz peščenca, nekaj odbitkov artefaktov (pri prejšnjih raziskavah je bilo najdeno več kamnitega orodja), predmeti iz kosti pa večje število uporabljenih astragalov, dva obrabljena in preluknjana, čigar uporaba je neznana ter eno koščeno šilo. Nekaj podobnih predmetov je odkritih tudi na Vačah, Bledu in Podzemlju.

V zaključni besedi avtor poudari bogastvo keramičnega in ne nazadnje kovinskega gradiva, ki dajejo poseben interesni pomen nekropoli, in ugotavlja, da bi na podlagi števila odkopanih in uničenih grobov, kakor tudi iz samega obsega grobišča, ki se širi še v okolico, lahko predvidevali, da gre za številno naselbino. Žal pa do danes njena lokacija še ni ugotovljena, čeprav jo je treba pričakovati na grajskem hribu.

Prve analogije s tem gradivom je poiskal že F. Stare in ga navezal na grobne pridevke iz ostalih slovenskih pokrajin oziroma evropskega teritorija, vendar avtor meni, da oblike gradiva kažejo največ sorodnosti pravzaprav s predmeti iz dolenskih najdišč KZG. Grobišče s tega dvorišča bi se uvrščalo v tisto vmesno grupo nekropol KZG, kjer se pojavljajo skupno lokaste fibule in fibule očalark, v nasprotju z žganimi grobišči mariborsko ruške skupine, kjer je tipična očalarka, oziroma kranjskim grobiščem, ki ga označuje lokasta sponka.

Casovno bi grobišče obsegalo periodo od pozne bronaste dobe ter najstarejšo železno dobo. Konec nekropole zaenkrat še ni detajlno ugotovljiv. Na podlagi certoške fibule iz groba 132, bi moglo grobišče obstojati še v mlajšem obdobju starejše železne dobe, kar bi kazalo, da je tradicija posegla v zelo pozna obdobja (HaC in HaD). Višek svojega vzpona doseže naselbina tega grobišča v najstarejšem železnem obdobju, ko se prične uporaba železa.

Tak pojav kontinuitete in obdržanja tradicije pa ni osamljen. Poznan je ne samo v jugovzhodnem predalpskem območju, temveč tudi drugod; tako v Bosni, v Vzhodnih Alpah, na Češkem in Moravskem itd., kjer se stare oblike pokopa zavlečejo v mlajša obdobja, ne da bi jo prekinili vplivi novih oblik življenja.

Po avtorjevih besedah je imela naselbina tudi velik strateški pomen, saj je varovala prehodni prostor, prek katerega se je selil vpliv KZG tudi na Apeninski polotok, tu pa se tudi združujeta alpskobalkanska in panonska komponenta. Poleg tega pa predstavlja grobišče tudi vez v prikazu življenja na ljubljanskem območju med kulturnim horizontom Ljubljanskega barja in antično emonskimi sloji. Svoj pomen pa prične izgubljati z rojevanjem cvetočega halštata Kranjske, ki s številnimi najdišči dokazuje naprednejšo silo, medtem ko tu življenje počasi krni v tradicionalnosti življenjskih oblik, do pojava antike.

Delo ima značaj sistematične obdelave gradiva in ne teži h globlji tipološki oziroma kronološki analizi. Avtor se pri iskanju analogij okvirno naslanja le na sorodna najdišča v slovenskem geografskem prostoru in ne posega v širši srednjeevropski in evropski kompleks. Po vsej verjetnosti ne želi do nadaljnjih raziskav, ko je pričakovati razrešitev nekaterih ključnih vprašanj, vključevati svojih najnovejših dognanj in se včasih zadrži še pri starejših Staretovih hipotezah in ugotovitvah. Vendar pa moramo kljub tem pripombam delu priznati enega izmed temeljnih in izhodiščnih tekstov za poznavanje prazgodovinskega obdobja na območju ljubljanskega kakor tudi širšega slovenskega teritorija.

Marijan Slabe